

AMERIKANCI SE VRAČAJO

Anton Melik

Gledal sem jih na palubi, kako so počivali po kosilu ali redkeje po večerji, ali si v dopoldanskih urah preganjali dolgčas. Včasih me je pogled nanje zgrozil. Bilo je človeku težko in turobno, gledati naše Amerikance, kako so nekateri drsajočih korakov postopali po palubi, posedali po stolih in se presedali po klopeh. Da, da, tako je: Amerika je privabila k sebi naše mlade ljudi, priklicala jih je, ko so bili krepki, mladi, stari komaj dvajset, trideset let, a danes jih vrača, izgarane, stare, betežne. Precej jih je starih okrog 70 let, nekateri okrog 75, tudi 80, najstarejši menda 84 let. Drugi so mlajši, vendar po veliki večini med 60 in 70 leti. Kar vesel sem, ko se srečujem z mlajšimi, živahnjejšimi med njimi, ki so v letih med 55 in 60. Takšnih, ki bi bili pod 50—55, je na naši ladji zelo malo; zares, moral bi zelo premišljevat, da bi si jih priklical v spomin, tako neznatne so te izjeme.

Nekaj je med našimi sopotniki takih, ki samo potujejo z nami, ki so se podali samo na krajši ali daljši obisk v stari kraj: ko bodo pogledali domače — če jih je še kaj —, ko si bodo ogledali in pretehtali tisto, zaradi česar so se podali na pot, se bodo vrnili nazaj v Ameriko, ki jo štejejo za svojo drugo domovino. Kar je mlajših popotnikov na ladji, pripadajo skoro vsi tej skupini, ki najbolj poživlja ladjo. Toda velika večina, to so tisti, ki se vračajo v stari kraj za trajno, taki, ki so rekli Ameriki za vedno adijo in ki ob vsaki stvari, ki jo vidijo na potu, ob vsaki pomembnejši luki ali znamenitem obrežnem mestu, vzdiknejo ali zavzdihnejo: »Tega ne bom videl nikoli več!« »Tod mimo se ne bom vozil nikoli več!«

Ti ljudje se vračajo v domovino, ker jim Amerika na stara leta ne nudi dovolj materialne osnove, ki bi jim dovoljevala, da bi živeli znošno in v redu. Celó življenje so garali po ameriških rudnikih in tovarnah, so kopali kanale in gradili železnice in oddajali svojo delovno energijo še po drugih poslih, a na stara leta je domovina tista, ki jim pomaga, izboljšati si življenjski obstoj. A še srečni so, da je vsaj tako, pa da se morejo obrniti na domovino, to se pravi, da jim starostno zavarovanje nudi potrebni temelj za to. Šele v najnovejši dobi, šele za časa vlade demokratske stranke v Rooseveltovem predsedništvu, je Amerika, najbolj razvita industrijska in najbogatejša država na svetu, ustvarila ta zakon, po katerem gre ljudem starostna pokojnina, če so delali in dosegli 65 let starosti. Ta starostna renta seveda ni velika, saj znaša na mesec samo okrog 80 dolarjev, ali malo manj ali malo več.

80 do 100 dolarjev na mesec, to za ameriške razmere ni mnogo, celo le majhna vsota je to, in z njo je v Ameriki v sedanjih razmerah draginja možno le prav skromno življenje. Toda s temi dolarji je mogoče dobro živeti, ako jih zamenjajo za naše jugoslovanske dinarje, saj dobiš po zamenjalnem tečaju 1 : 300 20.000—30.000 na mesec. Za te denarje se pri nas dandanes dobro živi, brez skrbi, da bo zmanjkalo za najpotrebnejše. To vse pa je stvar šele najnovejše dobe. Z zamenjavo pa se morejo okoristiti šele, od kar smo uveljavili sedaj vladajoči tečaj zamenjave dolarja za dinar. Zato imamo dejansko šele zadnji čas to ugodno konjunkturo, da se dá z ameriško pokojnino ali starostno rento bolje živeti v Jugoslaviji. Ko se je to razvedelo med izseljenci, je zavladelo med njimi novo razpoloženje. Pojavili so se prvi, ki so se vrnili in se dogovorili, da jim pošiljajo pokojnino v stari kraj, da se jim tu zamenja po ugodnem tečaju in da z njo živijo v stari domovini. In tako se je zgodilo, da jih sedaj privlači domovina iz Amerike zaradi materialnih ugodnosti, kakor jih je nekdanj privlačila Amerika iz starega kraja s svojimi možnostmi zaslužka, ki jim jih je nudila. Čudno se obračajo reči.

In tako sedaj sedijo na palubi naše jugoslovanske ladje in se peljejo čez široki ocean v domovino, od koder so se čez isti ocean peljali pred 40 ali 50 leti. Domovina jih je pravzaprav prevzela že v New Yorku s prehodom na domačo ladjo, na kateri potujejo dejansko samo potniki za Jugoslavijo. Zato se na ladji potniki počutijo kakor doma, mornarji so domači, hrana je domača, vino je domače, govorica so jeziki narodov Jugoslavije. Paluba je tedaj docela domača, kakor da posedamo sredi domače vasi ali domačega mesta.

Najstarejša naša popotnica ima 84 let. Močna je sicer in dosti trdna, a kaj se hoče, 84 let je pač 84 let. Njen mož je za šest let mlajši. Doma sta iz Slavonije in ves čas ni bil nobeden na obisku v starem kraju. Nič manj ko 54 let je od takrat, ko se je ta naš Slavonec odpravil od doma. Toda na domu, kamor se vrača, gospodari njegov sin, on pa se vrača s pokojninsko rento 80 dolarjev na mesec. »Domu sva se namenila,« je pripovedoval, ko smo sedeli skupaj na palubi, »ker sem se bal, kako bi bilo njej težko v Ameriki, če bi jaz umrl, pa bi ona ostala sama.« Menda sem nekoliko začudeno pogledal, ker je hitel tolmačiti. »Veste, ona ne zna nič po angleško. Ni se mogla naučiti, čeprav sva bila tako dolgo tam, čeprav je bila tudi ona 52 let v Ameriki.« Pomežiknil je proti meni in pomenljivo pokazal nanjo. »Ni ji šlo, ni se mogla naučiti. Kaj bi med Amerikanci sama, če se ne zna zmeniti. Pa je gluha, hudo slabo sliši. Težko bi bilo zanjo. Ko jaz umrem, ima ona ves moj pogreb plačan. Tako je določeno, tako pravico imam.

Ampak ko ona umre, jaz zanjo nimam pogreba plačanega. In če bi ostala sama v Ameriki — vidite, to bi bilo nerodno.« Govoril je o pogrebu, svojem in ženinem, kakor da govori o najbolj vsakdanji stvari.

Še nekaj dalmatinskih rojakov je starih okrog osemdeset let. Na naši ladji moremo sploh dobiti nekaj pregleda, iz katerih pokrajin so naši izseljenci v Ameriki. Največ rojakov-povratnikov in tistih, ki so samo na obisku, je iz Hrvaške, in sicer poglavitno iz Dalmacije, obilo tudi iz Like, nekaj malega iz Hercegovine, nekateri iz Črne gore. Ni pa popotnikov iz Srbije in iz Vojvodine, tudi iz Bosne jih je le malo. Iz Slovenije je več rojakov. Nekateri se vračajo za trajno, drugi le na obisk. Podoba je, da se nam v tem zrcali pravo razmerje med našimi izseljenci v Ameriki, če ne natančno v istem sorazmerju, kakor bi ga nam moglo seveda razodeti samo natančno štetje, pa vsaj podobno v velikih črtah primerjave.

Naše slovenske rojake sem na ladji spoznal brž prve dni. Trije so se po navadi držali skupaj in ko sem postal prvikrat pozoren nanje, so se mi zdeli zelo mladi. Pa sta bila dva stara po 65 let, a tretji nekaj manj, nekako okrog 56—58 let. Drugi potniki so pripovedovali, da je na ladji tudi neki Slovenec, ki vozi »karo« s seboj, edini z avtom na vsej ladji. Prvikrat sem ga videl zvečer po večerji, ko so zapele harmonike v ladijskem »salonu« in nas vabile skupaj. Na harmonike je igral naš rojak, ki je peljal svojo karo v stari kraj. Stoje je igral, klobuk je imel na glavi, pa še malo po strani si ga je pomaknil. Zares, le kam je del leta, deset ali petnajst ali še več jih lahko zamolči brez težav. Slovenske pesmi iz harmonik so razgibale ladjo. A ne za dolgo. Še eden od potnikov je imel harmonike, a ko se je tudi ta pokazal, je bilo po stari tradiciji muzikantov pametneje, da se eden umakne. In umaknil se je naš Dolenjec, a tako temeljito se je umaknil, da sem ga kasneje komaj še kaj slišal. Ko sem se kasneje obilo pogovarjal z njim, sem videl, da ta naš harmonikar nikakor ni tradicionalni veseljak, temveč naš ljubi rojak, ki je ohranil vseh svojih 42 let Amerike veselje in razpoloženje za našo pesem in da zato harmonike niso smele nikdar iz njegovega doma, pa jih tudi ni maral pustiti v Ameriki, ko se je vračal v stari kraj za trajno.

Po 42 letih se vrača Dolhar v stari kraj za zmerom. Niti enkrat v tej dolgi dobi ni bil v domovini, ki mu je danes pred očmi takšna, kakor jo je zapustil leta 1910, ko je bil star 23 let. Njemu so pred očmi še stare avstrijske dežele. Pogovori z našimi izseljenci so v teh rečeh zelo svojevrstni. Če vam pripoveduje, kako je takrat, pred 42 leti, odhajal iz domovine, vam kliče v spomin stvari, ki jih že davno ni več v naših vsakdanjih predstavah. Ker ni bil do kraja opravil svojih

vojaških dolžnosti, so ga na kolodvoru v Ljubljani prijeli in avstrijski vojaki so ga z nasajenimi bajoneti peljali v vojaški zapor. Hotel je namreč vzeti železniško karto do Egra, ki je bil tik ob meji v Nemčijo (to je današnji Heb v Češkoslovaški). To se je železniškemu uradniku zdelo sumljivo, pa so ga pridržali. Imel je srečo, da ga je dobri major takoj izpustil. Zdaj se mu je šele posvetilo, kako se to napravi. Šel je peš do Vižmarij, tam je kupil karto do Beljaka. Ko se je pripeljal v Beljak, je kupil karto do St. Michaela na zgornjem Štajerskem. In tako naprej, a čez nekaj dni je čisto lepo in brez motenj prešel mimo Heba na Nemško in je bil kmalu v Bremenu, od koder se je prepeljal v New York. To so izseljenčevi zadnji vtisi iz starega kraja. — Letos v juniju me je ob sprejemu izseljencev na starem magistratu ogovoril možak, ki je bil po 59 letih prvikrat spet v domovini, z vprašanjem, kdaj so preselili policaje z magistrata, češ, zadnje, kar se spominja na Ljubljano, je bil tisti večer, ko se ga je za slovo malo nabral, pa je vriskal po Mestnem trgu in so ga policaji zbasali v magistratne zapore. — Kje so že stari ljubljanski policaji in magistratni zapor! — Ko sem se v juniju lani vozil z brzovlakom zjutraj iz Zagreba v Ljubljano, sem v jedilnem vozu naletel na dva vesela možaka, ki sta imela navsezgodaj steklenico vina pred seboj. Sedel sem k njima in prvo, kar sta me vprašala — vozili smo se ravno med postajama Sevnica ter Zidani most — je bilo: Kje pa je tukaj meja med Kranjsko in Štajersko? Veselo sem se jima nasmejal, češ, dobro ga bijeta, ker sem bil uverjen, da v vinskem razpoloženju norce brijeta. Pa se nista prav nič šalila, temveč se je brž razodelo, da sta docela resno spraševala, ker jima je bilo v spominu, da je nekje pri Zidanem mostu meja med Štajersko in Kranjsko deželo, a sta se brez uspeha ozirala skozi okno, da bi ugledala, po čemer bi spoznala mejo. Bila sta oba prejšnji dan priletela iz Amerike z avionom čez Zürich do Zagreba, od tam pa zjutraj z brzim domov, v Poljansko dolino nad Škofjo Loko. Po 41 letih sta prvikrat prišla pogledat stari kraj in primerjanje tega, kar jima je kazala in razodevala domovina, se je naslanjalo na slike, kakor so jima ostale v spominu iz tistih let pred prvo svetovno vojno. — »Zdaj bom šele videl Slovenijo, prvikrat jo bom videl,« je ponavljal večkrat Dolhar na ladji v razgovorih. Pri tem pa on ni bil eden tistih, ki se za usodo svojega starega kraja ne zanimajo. Nasprotno, ves čas je po časopisih in pismih spremljal razvoj domovine, poznal spremembe in se veselil njenega napredka. Bil je ves čas naročnik naših listov, in sicer Proletarca in Prosvete v Čikagu. Predvsem je hvalil pisanje starega urednika Zavertnika s poudarkom: »Zavertnik je meni oči odprl.« Razložil je še natančneje: »Razodel mi je glavno stvar in mi pokazal

socialistično smer.« Dolhar je bil kmetski fant, ko je šel v Ameriko, doma z dosti velike kmetije na Kostelskem, toda bil je že iz vasi izučen v mizarškem obrtu. Nam so včasih pripovedovali, kako v Ameriki nič ne velja, kar prineseš na spričevalu, temveč da te kar postavijo k delu, pa se izkaži, če imaš papirje o znanju ali ne. Dolhar je iz svoje dva-inštiridesetletne izkušnje določno pričal, kako silno mnogo mu je koristilo, da je bil izučen mizarško in da je ves čas v Ameriki imel posla, in sicer dobrega posla, kakor je naglašal, prav zato, ker je mogel prevzemati v tovarnah mizarško delo. Tudi v pogovorih z drugimi Amerikanci se mi je potrdilo, kako bistveno važno je bilo za naše izseljence, če so znali že poprej nekaj konkretnega, neko rokodelstvo, ali če so znali upravljati s strojem. Čisto samo v kmetiskem delu izvežbani pač niso mogli prevzemati drugega kakor najtežje delo v rudnikih, na gradnji železnic, kopanju kanalov itd. Rokodelska izvežbanost ali izurjenost v obrtnih ali industrijskih poslih, vsaj do neke mere, ta je zelo mnogo pripomogla k boljšemu uspevanju naših ljudi v Ameriki. Nepričakovano mnogo sem našel naših izseljencev, ki so bili sicer iz vasi, a so bili izučeni čevljarji, krojači, mizarji ali kaj podobnega in podoba je, da so bolj uspevali, nego tisti, ki so bili samo kmetje, pa čeprav so bili zaposleni v kakem drugem poslu, ne v svojem rokodelstvu.

Dolhar se je po 42 letih vračal kot 65-letni mož v stari kraj, za trajno. On ni bil povprečni povratnik, ki se vrača samo zaradi rente v domovino, dasi seveda tudi ta ni bila pri tem brez pomena. Dolhar je bil eden izmed tistih, ki se je ves čas svoje Amerike, od kar ga je Zavetrnik prebudil v zavestno družbeno življenje, zanimal za več ko samo za svoj vsakdanji kruh. Ni samo redno bral slovenskih časopisov, temveč je tudi sam pošiljal uredništvom dopise. Niso bili sicer takoj po sebi godni za tisk, temveč jih je moral urednik predelati in prelikati, tako da je ostala od dopisnika v glavnem le vsebina. Toda uredniki ameriških slovenskih listov so mi pripovedovali, da je to usoda vseh uredništev; dopise pišejo in pošiljajo preprosti ljudje, zato odloča o sprejemu vsebina, a ne forma. Dolhar je bil tudi zvest član društva v svojem kraju, ki je bil slabih sto milj oddaljen od Clevelanda, in trinajst let je bil odbornik tega društva. Tudi Louisa Adamiča so pozdravili kot predavatelja v svojem društvu in v njem so se tolkli za novo Jugoslavijo, za priznanje in za pomoč stanju, ki se je uveljavljalo med narodnoosvobodilno borbo in po osvoboditvi. V njegovih mladostnih spominih je živela domovina v avstrijski obleki, kakor jo je zapustil nekaj let pred prvo svetovno vojno, toda v njegovi miselni predstavi je živela tudi domovina, ki je bila Slovenija in katere borbo za nove oblike v gospodarstvu in družbeni preuredbi je spremljal v

svojem društvu in časopisih. Kar ganilo me je, kako se je razveselil vsakega poročila o naših uspehih z elektrarnami, z novimi železnicami, z novimi cestami. »Vselej sem rekel: to bi videl rad, kaj so spet napravili. — In sem se odločil, da se vrnem v stari kraj. Za zmerom.«

A ta odločitev ni bila lahka. Treba je namreč vedeti, da ima Dolhar osem otrok, tri sinove in pet hčera, in da so vsi oženjeni. Sam je vdovec, žena Slovenka mu je umrla že pred nekaj leti. Vsak od otrok ima tedaj že svojo družino, z vsemi se dobro razume, a najbolj pristrčno z najstarejšim sinom. Ni se bilo lahko odločiti za vrnitev v stari kraj in tudi ločitev ni bila lahka, posebno ne z najstarejšim. Dolhar je utihnil po teh besedah v svojem pripovedovanju; gledal sem ga od strani in videl, kako mu gre pogled čez morje, tako da nikamor ne gre, nikamor ne seže... In zdaj se vrača, družine otrok pa ostanejo, raztresene po vsej Ameriki. Poslovil se je od vseh na svoji kari, ki jo je drajval od Kalifornije skozi Čikago in Cleveland do New Yorka, štiri tisoč milj daleč, in se poslavljal obenem od Amerike. Pač čudno slovo, nenavadno slovo. Tudi brata in sestro ima v Ameriki, a v starem kraju ima še dva brata, ki pa nobeden od njiju ni na domu, temveč eden v tovarni na Jesenicah, a drugi na Hrvaškem koj onstran Kolpe, medtem ko je domačija oddana v najem. Tudi on se ne bo naselil na domu, temveč kdo ve kje, morebiti v Ljubljani, morebiti nekje drugje v mestu. Tudi on ima pokojnino, menda okrog sto dolarjev na mesec; s to rento se bo mogel naseliti kjerkoli. Ko se je poslavljal od Amerike, je vzel s seboj od svojega mizarskega orodja najpoglavitnejše. Vse življenje je delal s tem orodjem, vse življenje ga je držalo pokonci, ne mogel bi ga pustiti kar tako, saj otroci imajo drugačne posle. Tako se seli Dolhar v domovino. Svojo domačijo je imel v kraju sto milj od Clevelanda, enkrat mu je pogorela in vse imetje v njej. Pa ni odnehal, postavil je novo hišo. Toda vse življenje je delal po dva posla, eno je bila služba v tovarni, ki jo je opravljal vsa leta, a drugo je bilo posebej, recimo, čezurno njegovo delo, v domači delavnici za poseben zaslužek. Trdo garanje je bilo to, da se je držal, da je otroke spravil h kruhu in še slovenske časopise bral, dopisoval vanje in bil odbornik v slovenskem delavskem društvu. A za otroke se je mogel malo manj brigati. Zmerom je prigovarjal ženi, naj govori z njimi samo po slovensko — saj je bila doma iz iste dolenjske vasi. A ženi se je bolj imenitno zdelo, da bi se otroci prej ko mogoče naučili po angleško; ni ga poslušala tako, kakor bi bilo treba. Zato ni zadovoljen s tem, kako znajo slovensko. Vsi sinovi imajo Amerikanke za žene, a eden Hrvatice; od hčera pa ima ena za moža Slovenca.

Tako se vrača zdaj Dolhar v stari kraj. Kje je njegova domovina? V Ameriki, kjer je živel 42 let, kjer so vsi njegovi najbližji in so zasidrani vsi njegovi spomini skozi dobro in hudo? Ali je v starem kraju, kjer mu je tekla mladost in fantovska leta, od koder pa je živel odmaknjen 42 let, vezan le po časopisnih poročilih, skozi vso to burno dobo, ki je docela predrugačila naš svet, našo vas, naše mesto, vso domovino. Kako bo, dragi Dolhar? Nisem mu zastavil ne tega ne podobnega vprašanja, a samega so ga misli pretepevale. »O, navadil se bom, všič mi bo,« je odgovarjal sam vase, na glas, a velikokrat sem ga videl, kako gleda čez morje in nič ne vidi. Ni majhna stvar to, kako se vozi Dolhar v stari kraj. Ali gre domu ali gre z doma?

Lozar, njegov najbližji sopotnik, je drugačen. Tudi ta je bil 42 let v Ameriki, je prav tako star 65 let in se vrača za stalno z mesečno pokojnino okrog 80 dolarjev. Toda on je delal po gozdih prav do zadnjega in delo ga je pošteno zdelalo. Nogo mu v stegnu zanaša, tako da se mu pozna v hoji, a ne govori rad, od kdaj ima to. Vrh tega mu na desni roki manjkata dva prsta. Gozd ga je zdelal, nazadnje so mu prisodili samo še 60 % delovne zmogljivosti. In zdaj se vrača domov, vrača se za trajno, na svoj dom, ki ga ima v hribih ob Blokah, v majhni vasi sredi širnih notranjskih gozdov. Dvainštirideset let ga ni videl, svojega kmetškega doma, svoje domačije, ki ji je ostal gospodar ves čas. Dvainštirideset let ni videl svoje žene, ki je živela ves ta čas na domu, in dvainštirideset let ni videl svojih otrok, sina in dveh hčera. Ena od hčera je odšla nekam z doma, a druga se drži domačije in ni omožena, sin pa je oženjen na domu in ima otroke. Lozar ne pelje kare s seboj in tudi nikoli ni drajval avtomobila po ameriških cestah, ne svojega, ne tujega. In ni imel svoje hiše, ni kaj prida bral časopisov, ni bil v društvih — kako, saj je delal zmerom po hostah. Že s 17 leti je šel prvokrat v Ameriko in je delal tam tri leta. Potem pa je prišlo pismo, da je oče hudo bolan in da mora takoj na pot, če ga hoče še živega videti. Takoj se je odpravil, a domu je prišel tri tedne po očetovi smrti. Sedemnajst dni po njegovi vrnitvi je umrl še brat, edini brat, ki ga je imel. Prevezel je očetovo posestvo, oženil se je takoj, komaj dvajset let star, a samo tri leta je zdržal doma, pa se je vrnil, ko je odslužil osem tednov vojaščine, spet v ameriške hoste. Kako je gospodarila žena doma s tremi malimi otročički, kako je garal on v Ameriki, to bi bila dolga povest, podobna tisočerim drugim, ki jih poznamo iz poglavja o naših izseljencih in naših krnih družinah po propadajočih kmetijah. Lozar je pripovedoval samo za prva leta, da je poslal domov denar, s katerim je oče kupil velik gozd v rebri dve uri hoda od domače vasi. A za poznejša leta ni nikoli pripovedoval,

da je kaj prida domu pošiljal. Rojak, ki je delal z njim skupaj v gozdih in ki se je z isto ladjo peljal domov na obisk, je pripovedoval, da Lozar ni bil take vrste človek, da bi se ga držal denar in da bi z njim zalagal domačijo v starem kraju. Dvainštirideset let, to zares ni kratka doba.

Sopotniki so radi dražili Lozarja, češ, ti misliš, da je tvoja žena doma taka, kakor je bila takrat pred 42 leti, ko si ji ušel. Takrat je bila stara dobrih dvajset let, a sedaj? Sedaj je to nadložna stara babnica, ki je še poznal ne boš, kakor tudi ona ne bo tebe poznala. A otroci — o otrokih ni da bi govoril. Lozar se ni dosti branil, a tudi jezil se ni, v zadregi pa se nam je zdelo, da je. Zakaj ni odšel že poprej domov, ko ima doma domačijo, smo ga spraševali, on pa je odgovarjal tako, da smo čutili, kako gleda opravičevanje iz njegovih besed. Ko se je nehala prva svetovna vojna, sprva ni prav vedel, kako bo v starem kraju, tako se je zagovarjal. Potem je prišla kriza v Ameriki, ko je bil dolgo brez dela, a komaj se je stvar spet popravila, so se začele homatije z drugo vojno. Pa je minilo vseh 42 let in zdaj se vrača, ko ga pravzaprav na delu v gozdih niso mogli več porabiti. Lozar se vrača domu, k svojim, ki jih pač ne more poznati. Pa vendar se je včasih razživel, ko je pripovedoval o pričakovanem svidenju. In čisto po starem si je to predstavljal. Kako bo v nedeljo stal pred cerkvijo na fari, ko bodo prihajali k maši, kako bodo gledali njega, Amerikanca, ki je prišel po 42 letih domu. In čisto tak je stal zdaj na palubi, čokat, močan, malo zakrenjen na levo stran; zadovoljen s seboj se je smehljaj nekam predse, saj ga gleda vsa fara, njega, Amerikanca, on pa odgovarja po vrsti enemu in drugemu: »Kdo pa si? Saj te ne poznam.« A poznal tudi ne bo ne svojih otrok ne žene, in njega ne bodo poznali niti domači.

Z Lozarjem je delal v gozdih Kraševce, ki se je tudi peljal domov, ampak samo na obisk in na ogleda. Malo je bil mlajši, okrog 55 let se mu je nabralo, v Ameriko je prišel pred 52 leti. Njegova zgodba je bila spet drugačna. Njega so z doma pregnali že Italijani. Komaj je bilo drugo leto, kar so se utrdili v njegovi vasi na Krasu, se je začela nesreča. Kos stare avstrijske vojaške puške so našli pri njem, pa so ga zaprli. Županu se je sicer posrečilo, da se je zavzel zanj in ga izmazal, ampak konflikti so se ponavljali in ni se več čutil varnega doma. Ko je bil drugo ali tretje leto v Ameriki, je pisal še dekletu, da je prišla za njim. Zdaj imata družino, otroci že doraščajo, a nekaj je tudi še majhnih. Z bratom sta skupaj v gozdih, brat je mesar in ima svojo hišo in svojo družino, a živijo pri njih skupaj. Zdaj se pelje domov pogledat, zdaj ko ni več Italijanov na Krasu, družina pa je seveda

v Ameriki. Ne gre pa samo na obisk. Povedali so mu, da je tam pod Snežnikom, zadaj za Brkini, v tej in tej vasi domačija na prodaj, pa ne drago. Njen lastnik je v Ameriki in jo je ponujal na prodaj, tudi ceno je že povedal. Pogledat jo pojde in če mu bo všeč, če je res taka, kakor jo rojak hvali, pa bi kupil in bi se z vso družino vrnil v stari kraj. Tudi Kraševce vleče na ušesa vse, kar se govori o starem kraju; njegov časopis je klevelandska Enakopravnost, ki se mu zdi najiminitnejši od vseh ameriških listov. Po njej pozna Slovenijo in Jugoslavijo, ki jo gre tudi on sedaj prvokrat pogledat. Kraševce ni take vrste, da bi sebe naprej tlačil, on raje posluša, da drugi govorijo, pa primerja, kar so povedali, s svojo pametjo. On je Frenk, a Lozar je Žek; nikdar nisem slišal, da bi se bila poklicala s slovenskim imenom. Ne, v gozdih delata pod ameriškim imeni in ostala sta Frenk in Žek tudi sedaj na ladji. Ne on, ne Lozar nista nič izučena, delata v gozdih leto za letom, nimata ne kare, ne hiše. Njiju življenje je teklo v samotah, le malo sta bila po večjih krajih in mestih, oba sta prišla od kmetskega dela neposredno v posel gozdnih sekačev in tesačev. Zato je njima obema bliže nazaj h kmetškemu delu.

Radi se držijo skupaj, naši trije Amerikanci, postavajo in posedajo po palubi. Včasih jih vidim, da se zapletejo v pogovore z drugimi ljudmi, z Ličani, z Dalmatinci, s Črnogorci. A malo težko jim gre z dialogom. Posebno Lozarju; on govori samo svoj bloški dialekt, ki se ga drži zvesto, kakor da je šele včeraj dospel iz svoje rojstne vasi. Kar neverjetno je, kako trdno se držijo naši Amerikanci svojega domačega narečja, pa čeprav so že toliko desetletij v svetu. S hrvaščino gre Lozarju posebno slabo. Natanko toliko je razume, kolikor so je razumeli naši kmetje v letih stare cesarske Avstrije, saj ni živel let stare Jugoslavije, ko so naši ljudje posebno v vojaških letih spoznali hrvatske, srbske, makedonske in druge pokrajine. Zato se nič ne more uveljavljati naša praksa, da mešamo hrvatske besede, da bi nas razumeli sobesedniki z juga. Lozar jim dopoveduje docela po bloško, a Kraševce po kraševsko, tudi književne slovenščine ne uporabljata za pomoč. In nazadnje se vendarle pomenijo, samo da jim vzame pogovor nekaj več časa.

Posebej, sam zase, se je motal po palubi Belokranjec. To ni bil kar nič povprečen Belokranjec. Po navadi je sedel pod palubo na sodu; srajco si je potegnili čez glavo in obračal svoj goli hrbet proti soncu. Mojo pozornost je obrnil nase s tem malo presenetljivim zadržanjem, za slovenskega Amerikanca nenavadnim; cele ure je sedel tam in se grel na soncu, čeprav je bilo vroče že po sebi. Štirinajst let je bil star, ko je prišel s starši v Ameriko, a sedaj mu je 55 let. Ta mož je bil

precěj po svoje. Rad je rekel kako pripombo, rad je kar naenkrat pristopil ter začel pogovor o tem, kar mu je očitno rojilo po glavi. Toda za daljši pogovor ni bil in zlasti ga ni veselilo odgovarjati na vprašanja. Toliko je bilo vendarle moči spraviti iz njega, da ima družino, da je njegova žena Nemka, da ima farmo tam nekje na ravnini ob Mississippiju, pa da prideluje največ pšenico. Drugič je pripovedoval še o drugi svoji farmi, ki da jo je prepustil sinu, ta pa da noče delati, temveč da se drži knjig in študira na visoki šoli nekje na jugu. Ni mi bilo jasno, kako je vse to, pa sem o priliki začel o njem pogovor z Dolharjem. Ta pa je zamahnil z roko in se nasmehnil, češ, s tem pa ni nič. »On take pripoveduje,« je dejal Dolhar, »da mislim, da si jih kar sproti izmišljuje. Jaz mu nič več ne verjamem.« Nisem hotel siliti vanj, a sam se ni odpiral, ostal je najbolj zaprt od vseh naših Amerikancev. Le toliko se je dalo razbrati, da se pelje samo na obisk v stari kraj in da ima doma brata in sestro. Nekomu je rekel, da je bila sestra nekdanj v samostanu in da ne ve dobro, kako je zdaj z njo. Ko bo preteklo mesec dni, se bo peljal nazaj v Ameriko.

V prvi kabini na zgornji palubi sta bili dve sopotnici. Zagrebčanka se je vračala z obiska pri očetu, ki se je, vdovec, odselil v Ameriko že pred desetletji, se tam vnovič oženil in si ustanovil novo družino, medtem ko je hči iz prvega zakona ostala v starem kraju in očeta skorajda niti ni poznala več. Letos jo je prvokrat povabil, da ga je obiskala in ostala pri njem tri mesece; zdaj se vrača k svojemu možu v Zagreb, od svojega očeta se je nemara poslovila za zmerom. Njena sopotnica v kabini je Slovenka, ta se vrača za trajno v domovino, a njena zgodba je drugačna, tudi po svoje nenavadna. Pred petnajstimi leti je vzela vdovca, ki se je vrnil iz Amerike, a tam pustil vse svoje otroke, ki so že bili odrasli in so bili že vsi pri kruhu. Pred petimi leti so zdravniki dognali, da je mož neozdravljivo bolan in da mu je odmerjenih samo še nekaj pičlih let. Zaželel si je videti še enkrat otroke ter se posloviti od njih. In tako ga je bolnega spremila na pot čez ocean, do otrok. Bolezen je naglo napredovala, videl je še otroke, potem pa ga je, še lani, pokopala in zdaj se vrača sama v domovino. Takih raztrganih družin je očitno precej. Ko smo se vozili v Ameriko, sta bila na ladji dva otroka, okrog štirinajst do petnajst let stara, deček in dekle. Peljala sta se k očetu, ki se je bil odselil v Ameriko pred štirinajstimi leti, ko sta bila otročička tako rekoč še v plenicah. Žena mu je umrla, a on se je drugič oženil in zdaj je poklical k sebi tudi oba otroka iz prvega zakona. Ne deček ne dekle ne poznata očeta, saj ga tako rekoč še videla nista. Kako bosta spoznala očeta, so ju izpra-

ševali sopotniki. Po pismih so se dogovorili, da bosta držala rdeče robce v rokah in mahala z njimi, ko se bodo izkrkali.

Še eno Slovenko smo imeli na ladji. A spoznali smo jo šele zadnji dan vožnje, šele ob izkrcavanju na Reki. Ves čas sem opazoval tiho, samotno, suho staro sopotnico. Vso vožnjo je sedela sama zase, ali je bilo v obednici ali na palubi, vedno je bila posebej, zase. Komaj da sem jo kdaj videl kje v pogovoru. Pri izkrcavanju na Reki so me klicali na pomoč, češ, tu je ena od vaših rojakinj, s katero se ne moremo zmeniti. Zares, bila je ta stara samotna molčeča ženica, nobenega drugega jezika ni znala, ko francosko in nekaj malega angleško, toda njen rojstni kraj je v okolici enega od naših malih dolenjskih mest. Ni bilo časa, dognati, kaj je s skrivnostno našo sopotnico, ali je bila morebiti iz kakega kanadskega samostana, kamor je prišla že kot otrok, ali je bilo kaj drugega. Čudne usode vozi s seboj naša ladja.

V obednici sta sedela pri sosedni mizi mož in žena, ki sta med seboj govorila samo angleško. Nanju sem postal pozoren že takoj prvi dan vožnje. Ko smo se vozili iz njujorške luke, sem s karto v roki gledal, kako so ostajale za nami silhuete nebotičnikov, spomenik Svobode, Brooklyn in druga obrežna naselja ob Narrows. Takrat sta pritekla mimo ta dva in se trudila, da zajameta v velik fotografski aparat dobre, učinkovite poglede na oddaljujoči se New York. Drugi ali tretji dan sem kasno zvečer, ko je mesec lezel na obzorje, sedel na klopi nad palubo, pa zagledal isto sopotnico, kako bega po palubi in občuduje zares prekrasne kumulaste oblake, ki so se vzpenjali visoko v večerno nebo, tako da je bil na njih še zadnji blede odblesk zašlega sonca. Ko je zapazila, da so oblaki tudi moja simpatija, je začela pripovedovati po hrvatsko, da z možem fotografirata in da se specializirata na posebno lepe prirodne scenerije, ob sončnem zahodu ali vzhodu in da so jima oblaki najlepša scenerija. S seboj peljeta cele kolekcije filmskih posnetkov iz najrazličnejših krajev Amerike, pa tudi Mehike, južne Amerike itd. Če bo le mogoče, bi jih pokazala potnikom na ladji, a kazala bi jih rada po šolah v Jugoslaviji, ker so tudi zelo poučni. Ona je doma iz Gorskega kotara, takoj onstran Kolpe, in je že od dekliških let v Ameriki. Njen mož je Indijanec, le pogledjte ga, če ni res. Pravzaprav ni čisti Indijanec, a vendar ... osminka Indijanca pa je le. Tam v deželi, kjer živita, v Arkansasu, je mešanica z Indijanci zelo v čisljih. Tam ima ona majhno trgovino, toliko, da je za življenje, sicer pa se ona in mož zanimata za vse druge reči, za slikanje, za petje, za ... O, petje, z možem pojeta vedno, če se le naključni prilika, zapojeta. Vse pojeta, kar ima lepo melodijo, naj bo ameriško ali špansko ali kar koli slišita. Tudi hrvatskih pesmi se je naučil njen mož, čeprav

po jugoslovansko sicer nič ne razume. In potujeta kar naprej, o, če bi mogla še več popotovati, v vse dežele sveta. Pa tudi čez morje. Le pogledjte, kako so sončni zahodi prekrasni. Na oceanu so najkrasnejši, že zato se je vredno peljati čez ocean.

Po ozkem hodniku nad palubo je prihajal moški. »To je moj mož. Boste videli, kako poje, kako zapojeva.« Bil je bolj majhne, drobne postave, z obrazom, ki prav gotovo ni razodeval povprečnega Amerikanca. Ko sem ga kasneje večkrat pozorneje ogledoval, se mi je včasih zazdelo, da zares vidim senco indijanskih potez. Komaj smo se seznanili, sta že začela peti. Najprej pesem v angleškem jeziku, dolgo pesem o Moon shine, ganljivo pesem; in zavzeto sta gledala čez morje, kjer je nad obzorjem med drobnimi kopami oblakov visel mesec. »Zdaj pa eno zamorsko,« je rekla ona, »zamorske pesmi so tako žalostne.« In sta jo zapela, zelo turobno je zvenela. Nato je pesem preskočila na zagrebško Za jedan časak radosti. Sklonil sem se k moškemu; zares, izgovarjal je še dosti dobro, a pel je vneto, naravnost z zanosom. »A zdaj boste slišali špansko pesem.« In res je zaplesal navdušeni duet čez tišino oceanskega večera, prav tako zavzet, vzničen nad samim seboj; ponavljale so se besede luna, noche, amor, luz de la luna. Pa še ena španska, pa še ena ameriška. Zdaj pa ena havajska. Moje občudovanje se je prevrglo v začudenje, zakaj v tej havajski pesmi sem docela določno zaznal znano Santo Lucio, v melodiji in v besedah. Tale havajska je iz Italije, sem ugovarjal, a sem brž videl, da nisem s tem zmotil petja; končno če je pesem ganljiva, je res vseeno, iz katere dežele je.

Našo Mrkopaljko in njenega Indijanca je seveda kmalu poznala vsa ladja. Petja je bilo na naši ladji zelo malo, čemur se ne bomo čudili, če se spomnimo, kako močno so med našimi sopotniki prevladovali starejši letniki. Fotografiranje se je ponovilo vselej takrat, kadar so večerni oblaki dobili zadosti slikovito osvetljava ob zahajajočem soncu. Ko smo na koncu prišli v Dubrovnik, sta bila naša dva prijatelja vsa iz sebe od navdušenja; takega mesta, take pokrajine, takega čudesa še nista videla in bal sem se, da jima bo zmanjkalo filmskega traku, preden bosta do polovice ogledov. — Sicer pa je bila njiju pozornost ves čas vožnje resnično in pošteno obrnjena k vsemu, kar se je pokazalo izrednega, lepega in svojevrstnega. Mrkopaljka je pripovedovala, da je bil njen mož resnično nekaj časa v službi v Mehiki in da je bila tudi ona eno leto z njim. Pa ne morebiti v mestu, temveč nekje docela v provinci, na kmetih, kjer je teklo življenje še mnogo manj ko primitivno, kjer so pekli samo v pepelu in kjer so jedli take prečudne stvari, da kratkomalo ni bilo mogoče zdržati. Zelo se je veselila, da bo sorodnikom doma pokazala svojega moža in si je natanko

sestavila sliko, kako se bo to zgodilo. Tako bo napravila, da bosta prišla v vas ponoči, se pravi zvečer, ko bo že popolnoma tema, postavila se bosta ob hišo za jablanami in bosta začela prepevati, vse od Luz de la luna do Luna sije, kladvo bije. Toliko časa bosta pela, da se jim bo vendarle čudno zazdelo, kdo toliko in tako čudno poje in da bodo prišli pogledat. Takrat jim bosta šele pokazala, da sta jih prišla pozdravit iz Amerike, ona, ki petindvajset let ni videla svojega starega kraja in njen mož.

Z njima pri mizi sedi gospod iz Kalifornije. Ta je zares gospod. Nosi suknjič rdečkastorjave barve, srednje visok je, raje nizek ko velik. Že prvi dan vožnje je iskal po ladji človeka, ki bi znal igrati šah in ko so mu povedali, da so mene videli pri tej igri, sva se seznanila in napravila nekaj partij. Ta gospod Čolan je prav interesantna ameriška podoba. Doma je iz mesta ob Dravi, v Ameriki se je znašel že v svojih sedemnajstih letih. Prva njegova služba je bila, da je pol leta v restavraciji nosil posodo z mize. Prav nič drugega ko pospravljaj posodo z miz, pol leta prav nič drugega. Prihodnjih šest mesecev je v kuhinji pomival posodo, vseh šest mesecev prav nič drugega kakor pomival v kuhinji posodo. Ko je tudi to minilo, je začel s tem, da je nosil gostom na mizo, dvakrat po pol leta je stregel v restavraciji in na koncu prav dobro opravljal svoj posel. Tretje leto je že dosegel, da je vodil postrežbo v enem oddelku. Še eno leto, pa je imel ponudbo, da bi prevzel vodstvo cele restavracije. To se pravi, da je bil na konju. Toda — njega ni veselila restavracija, mikalo ga je drugam. Namesto restavracijo je prevzel knjigarno, ki je prodajala tudi šolske potrebščine, papir in podobne reči. Tako je dosegel, da je ostal v stikih s kulturnimi ljudmi. Spremljati je mogel politični in kulturni ter gospodarski razvoj doma in po svetu in vsako leto se je podal nekam na popotovanje. V državah latinske Amerike je bil, v Kanadi je bil, na Havajih je bil in na Kitajskem ter Japonskem tudi. In zdaj se pelje, da pogleda stari kraj, po 35 letih odsotnosti. S svojo knjigarno in papirnico je napravil zaključek in obračun, tako da mu renta zadostuje. Kupil je tri stanovanjske hiše v velikem mestu pacifiške Amerike, sam pa stanuje v skromni mali hiši na robu mesta. Družine nima, bil je oženjen z Amerikanko, pa se mu je izneverila in se je po desetih letih ločil. Zdaj se pelje v stari kraj, katerega usodo je spremljal ves čas s srcem in razumom. Naredil je dobro kariero v Ameriki, a ob svoji življenjski povesti je rekel s poudarkom, skoro bi rekel, z zanosom: Da, res, s telesom, z razumom in s pametjo je bil v Ameriki, toda s srcem, s tem pa je bil ves ta čas, vseh dolgih 35 let, tam onstran, v starem kraju, v domovini, kamor je privezan, kjer je zares doma.

Kako, ali bo ostal sedaj v domovini? Nasmehnil se je zadržano in odgovor je odkladal, pa ga je nemara razodel šele po tretjem ali četrtem pogovoru, ki se je sukalo okrog tega. Vrnil bi se domov in bi ostal v starem kraju, če bi si upal. Ne upa si še, ne računa, da je dovolj varno. In zdaj je razodel ves pridržani strah pred vojno, ki je zelo ukoreninjen v Ameriki in ki mori tudi njega. Zdaj bo malo pogledal po domovini, pa tudi po ostali Evropi, po Franciji in Angliji. Če mu bodo ta popotovanja pregnala strah, se bo sicer vrnil po petih, šestih mesecih v Ameriko, a potem se bo začel pripravljati na vrnitev za trajno. Če mu pa popotovanja ne bodo pregnala strahu, se bo pač vrnil in počakal varnejših časov, saj Kalifornija se zdi zelo daleč od sodov smodnika, razpostavljenih po svetu.

Gospod Čolan ni v zadregi za materialna sredstva, toda pri njem sem zelo dobro opazil, kako so ameriški rojaki varčni in trezni. Neradi gredo čez mero, prav nič niso nagnjeni, da bi se udajali čustvom in praznovali. Vprašal sem ga, kako je popotoval iz Kalifornije v New York, pa je povedal, da se je vozil ves čas z avtobusom, z linijo Grey Hound, ki je najcenejše ameriško potovalno sredstvo. Štiri dni traja to potovanje, ni ravno najudobnejše, a največ vidiš v njem in — najcenejše je. Ne vem, če so vsi naši rojaki tako varčni in trezni, a za gotovo morem reči, da sem opazil te lastnosti pri tistih naših rojakih, ki so se dokopali do nečesa. Kjerkoli sem bil na obiskih, v prijetni večerni družbi, povsod sem opazil, kako prevladuje varčnost in treznost, kako se zvečer zgodaj odpravijo k počitku, v brigi, da jih jutro najde odpočite, sposobne za delo naslednjega dne. Nenaspanega, nespočitega, raztresenega bi mogla v službi zadeti nesreča, mogla bi ga zadeti nevšečnost, ki bi ga vrgla iz konkurence v borbi za obstanek. Gospodarski režim ameriškega kapitalizma je trd, je krut; od vseh, ki mu služijo, zahteva popolne pokornosti, intenzivnega sodelovanja in vedno napetih živcev. Zato čuješ v Ameriki toliko tožbe o prenapetih živcih, o pogostih in zelo usodnih živčnih obolenjih.

Pri naši mizi v obednici sedi visok, dobro ohranjen mož, ki ga nam je pripeljal naš ladijski restavracijski direktor takoj prvi dan in nam ga predstavil za inženirja, menda v domnevi, da nam bo s tem posebno ustregel. Pa seveda ni bil inženir, temveč je bil trgovec. Živel je seveda prav tako okrog 40 let v Ameriki, največ na jugu, v Kaliforniji, v Texasu, v Louisiani in je imel že dolgo vrsto let svojo trgovino. Pred tremi leti je šel v stari kraj pogledat, kako je tam in se odločil za povratek. Ženo in otroke je že poslal v stari kraj, sin že služi svoj vojaški rok v naši vojski; on sam se je vrnil v Ameriko le še, da uredi svoje tamkajšnje stvari, proda trgovino ter uredi z rento. Sedaj je

rekel Ameriki dokončni adijo in se vrača domov — v okolici znatnejšega mesta v Dalmaciji je doma. Naš Petrinić nič ne koleba v svojih presoajah, on ima vedno svoje stališče že postavljeno, ima odgovore na vsa vprašanja, na vse težave, ki bi se pojavile, nanj se obračajo sopotniki, kakor na konzula, on je o vsem poučen. Dvainšestdeset let ima, pa je mladosten in živahen, da bi jih petnajst brez skrbi utajil. Načrte ima za bodoče delo v domačem kraju, kjer vse ve, kako gre in kaj je treba in kaj bo treba napraviti. S srede oceana pošilja radiograme nazaj v Ameriko in jih pošilja naprej v stari kraj, povsod ima prijatelje, ki vedo ali ki naj vedo, da se sedaj vrača nazaj v domovino, on, Milan Petrinić, ki vozi vedno samo pod enim barjakom.

Pravzaprav ga imajo radi, našega Petrinića. Kadar je kaj narobe pri kosilu ali večerji — a to je zelo redko — in se sosedje jezijo, je on tisti, ki težko posluša grajo in ima vedno dobrohotno presojo. »Ne moremo še imeti vsega v dobrem redu, a tudi to še pride. Naša zemlja ima hrane dovolj; vse bomo imeli.« Na dan mornarice smo imeli majhno slavje na ladji in nazadnje so nam postregli še s filmom »Slavica«. Toda ladja je imela zelo slabo, to se pravi, že jako obrabljeno kopijo; kar naprej se je zatikalo, trgalo in spet trgalo. Le redki so vztrajali, a proti koncu so mornarji sami obupali in ustavili igro. Drugi dan smo se menili o predstavi in smo bili mnenja, da je škoda, kazati tehnično tako pomanjkljivi trak. S takim filmom napraviš več škode nego koristi. Naši izseljenci so dvakrat radovedni, prvič na film iz partizanske borbe, a drugič na film domače jugoslovanske proizvodnje. Če jim zdaj kažemo ta raztrgani trak, jih s tem razočaramo, ker jim kažemo našo filmsko tehniko v slabšem stanju, nego dejansko je. Torej, smo zaključili, pod takšnimi pogoji rajše ne kažimo tako pomanjkljivega filma. Ko smo že zaključili ta pogovor, je prišel mimo naš Petrinić in z nejevoljo povedal, da se nekateri jezijo na sinočnjo »Slavico«. Bil je hud, češ, ne more se zahtevati, da bi bili naši prvi filmi že popolni. Ne, smo rekli, mi že imamo prav dobre prve filme, ampak tale izvod »Slavice« je pomanjkljiv, je neraben, zato bi bilo bolje, da bi ga sploh ne kazali. Nismo ga potolažili, češ, mi gradimo istočasno velike hidrocentrale, odpiramo nove rudnike, delamo nove ceste in nove železnice in nove domače filme; veseli moramo biti teh naših uspehov. Saj smo zares veseli, smo pritrdili, a tale kopija »Slavice« ni sposobna za uprizoritev.

Res, vsake vrste usode vozi naša ladja. Pri mizi v kotu, naši nasproti, sedijo trije, ki se vedno menijo po angleško. Ena je Rečanka, ki se je izselila pred 30 leti in se sedaj vrača za trajno v domovino. O drugem, ki sedi pri tej mizi, so se začeli po ladji širiti glasovi, da je to pisatelj, a tretja oseba pri mizi, da je njegova žena, ki je Ameri-

kanka. Pripovedovali so, da je šolana, da možu pomaga pri pisanju, da mu popravlja jezik ali vsaj da mu more dajati koristne nasvete. Seveda se je kmalu našla priložnost, da smo se seznanili in pokazalo se je, da je to Stojan Hristov, ameriški pisatelj makedonskega rodu. Sedaj potuje na obisk v domovino, potuje na povabilo vlade ljudske republike Makedonije, kot gost društva makedonskih pisateljev. Omenil sem mu, da smo na Slovenskem prvokrat konkretno spoznali Makedonce, ko so pribežali k nam po ilindenskem ustanku in se skušali preživeti kot delavci pri gradnji železnic tudi na naših tleh ter da sem o tem nekaj napisal v uvodu h knjigi Dmitra Vlahova, ko je izšla nedavno v slovenskem prevodu. Ves se je razživel; v ilindenskih dneh so morali vsi pobegniti iz vasi in tudi on je begal s svojimi starši po gozdih. Tako hudo je bilo, da so ga starši izgubili in da je blodil nekaj dni docela sam po gorah. Te strašne dni je popisal v svojem glavnem biografskem romanu, ki je izšel v ameriškem tisku in dosegel uspeh. Starši Stojana Hristova so zbežali z vso svojo družino v Ameriko. On sam se je dokopal do šolanja v Ameriki in je študiral tudi univerzo, pa se posvetil potem novinarstvu. Kot novinar je prišel v dobi med obema svetovnima vojnama čez Balkan; tudi skozi Jugoslavijo ga je privedla pot, celo v Ljubljani je že bil mimogrede. Sicer pa je doma iz egejske Makedonije, iz okolice Kostura. Njegova rodna vas je eno tistih naselij, ki so odmaknjena najbolj proti jugu in v katerih sega slovanski življenj najbolj daleč v južni smeri na Balkanskem polotoku. S poudarkom je pripovedoval Stojan Hristov te podrobnosti in skozi njegove navedbe je odseval vseslovanski zanos tiste davne generacije balkanskih Slovanov, ki so v sklicevanju na veliko slovansko družino črpali energije in jačili narodni odpor v časih, ko jim zares ni bilo lahko. Pet let je bil star, ko je izbruhnil ilindenski upor, zdaj ima potemtakem 54 let. Njegova življenjska pot zelo spominja na našega rajnkega Louisa Adamiča. Omenil sem mu to in povedal je, da sta bila ne le dobro znana, ampak tudi prijatelja, vendar pa, da je njegovo pisanje docela beletristično. Prinesel mi je ameriško revijo The Atlantic Revue, v kateri sem mogel brati njegovo črtico, ki se godi v makedonski vasi, katere vsebina pa simbolično kaže na dogodke in probleme naše svetovne sedanosti. Stojan Hristov živi sedaj v državi Vermont v severno-vzhodni Ameriki, zunaj na farmi živi in piše. Kakor toliko Amerikancev, ki jih nosi naša ladja, potuje tudi on sedaj prvokrat v novo Jugoslavijo, potuje tako rekoč na odkritje svoje stare domovine in čaka nestrpnost, da se mu bo razodela. Nič manj z zanimanjem, morebiti še bolj napeto, čaka razodetja evropske domovine njegova žena, ki je zares Amerikanka in ki mu stoji v delu ob strani.

Vse to vozi naša ladja s seboj. Kakšno razburjenje, kakšna razgibanost je zavladata na njej, ko se je razneslo, da bomo jutri zagledali Evropo. Vse je stalo na krovu, po palubah, ko so se malo po kosilu začeli kazati na obzorju obrisi južnozahodne Portugalske, obala s pristrenim rtičem Cabo St. Vincente. Bolj boječi so si oddahnili, češ, zdaj se nam ne more nič več zgoditi, drugim je bilo všeč, da se bliža konec dolgi vožnji čez široki ocean. Naša trojica me je poiskala, da se malo posvetuje, kje smo. Poglejte, Lozar če nas zdajle pomečejo na suho, od tukaj pa že lahko pridete peš prav v vašo notranjsko vas. Prav tako so se natanko zanimali, katere dežele so to, ko smo se ustavili v Tangerju in se peljali skozi Gibraltarsko ožino in so se nam potem še dolgo pokazovale gore ali vsaj otoki severne Afrike. Vožnja ob Siciliji jim je utrdila zavest, da se bližamo domovini. Dolharju sem razkazoval Sicilijo in obrežje Mesinskega preliva in je bil zelo hvaležen poslušalec. »Oh, ko bi imel jaz v Sloveniji takega spremljevalca, da bi mi vse razkazal.« Tolažil sem ga, da bo lahko dobil spremljevalce, ko ima avto s seboj. Tako so tekli pogovori. Sopotnica vdova nam je kazala Messino, češ, ko sem se prvikrat peljala v Ameriko tod mimo, je bilo vse v razvalinah, po tistem strašnem potresu. Na tihem sem štel leta, na glas pa nisem nič rekel, češ, saj drugi ne vedo tako natanko, kdaj je to bilo.

Nazadnje smo le dočakali, da je nekdo prvi zagledal na obzorju vrhove gora, ki so bile gore domovine, vrhovi naših gora zadaj nad Dubrovnikom, Kotorom in Ercegnovim, z Lovčenom, Orjenom in drugimi. Vse je stalo na krovu, po palubah, kolikor najvišje mogoče so zlezli naši sopotniki in upirali oči tja spred, kjer so se višale gore in so lezli iz morja tudi obrežni kraji in nazadnje sam Dubrovnik. Težko smo se vživljali v situacijo, da se naši rojaki vračajo domov, pa le malokdo od njih pozna te kraje, to obrežje, ta mesta. Nobeden od Slovencev še ni bil tu, tudi Ličani in Slavonci so bili šele prvikrat tukaj. Vsi, ki so v nekdanjih časih odhajali v Ameriko, so se vozili po drugih poteh, ali čez Hamburg ali čez Bremen ali čez Pariz in Le Havre. A celo Dalmatinci so poznali le staro Dalmacijo in največ je bilo tudi med njimi takih, ki jim je bilo usojeno, da danes prvikrat vidijo Dubrovnik in prvikrat jugoslovansko obalo. Celó jaz sem bil razburjen, menda nekako tako, kakor avtor takrat, ko gre njegova igra prvikrat v predstavo. Kako bo naša zemlja, naša domovina, všeč vsem tem različnim ljudem, ki imajo v sebi tako različne usode, ki pa vendarle vsi prihajajo iz bogate, iz visoko civilizirane Amerike, od njenih strojev, železnic, tlakovanih cest in avtomobilov in avionov, od njene velike industrije, njenega silnega prometa, iz tega najbolj velikopoteznega

gospodarskega sistema. Tam velika Amerika, a tu naša mala domovina, naša siva kraška obala, naš mali drobni svet.

Kako bo kraški obrežni svet vplival nanje, na naše najbližje rojake, sem domneval že naprej, zato sem jih nekoliko pripravljaj na to, češ, najslabši, najbolj skalnati kos Jugoslavije je tisti, ki leži ob Jadranskem morju in ki ga bomo videli prav sedaj. Lozar je bil prvi, ki je zavzdihnil: »Saj to je sam kamen. Le kako morejo ljudje živeti v takem kraju. Pa le od česa žive?« Časopisno izkušeni Dolhar je molčal; videl sem ga, kako ogleduje obrežje, kako posluša svoje sobesednike in ali molči ali ponavlja mojo razlago od prejšnjega dne. A videl sem, da mu je težko. Slavonec je potegnil z našim Lozarjem in vzdihoval: Le kako morejo ljudje živeti na tem kamenju! Le naš Kraševac se ni ne čudil, ne zgledoval. »Saj to je kakor pri nas. Pa je vendarle Trst ob Krasu, veliko mesto, in ne revno.« Ko so trajale formalnosti zaradi pregleda in smo čakali na krovu, da nam odpro stopnice na suho, se je zbralo le malo ljudi na obali. Bilo je docela izredno, da se je naša preko-oceanska ladja ustavila v Dubrovniku. Zato so le redki bliže poučeni ljudje izvedeli za njen prihod, pa seveda svojci tistih redkih potnikov, ki so bili doma iz Črne gore ali iz neposredne okolice Dubrovnika samega in ki so jih z radiogramom obvestili o prihodu dva ali tri dni poprej. Popotniki so upirali oči in napejali poglede v malo gručo ljudi, ki se je zbrala na obali. »No, ali te že čakajo tvoji?« so se spraševali med seboj. »Saj ne vem,« se je glasil odgovor. »Saj nikogar ne poznam. Osemindeset let je vmes.« »Pri meni jih je 40 let.« »A pri nama 38.« »Tistole bi mogla biti moja sestra, poslal sem ji telegram in tole bi mogli biti njeni otroci. A ne vem, nisem se jim mogel oglasiti.« Čez poldrugo uro smo mogli na suho. Dolhar se je motal ob obali in občudoval les. »Kakšen les! In kakšne imenitne deske!« Zmenila sva se naglo in sva šla peš iz Gruža v Dubrovnik, po poti ob obali. Na Pilah se je hotel ustaviti pri pivu, pa sem ga vendarle spravil s seboj, in mu razkazal Štradun, staro luko s kneževo palačo, pa Ploče z mogočnimi zidovi, pa obzidje, umetnine in palače in potem sem ga spustil šele na Pile. V restavraciji so se nabrali kar zapovrstjo naši sopotniki. Mrkopaljka z osminko Indijanca se ni mogla pomiriti. Oba sta bila čisto iz sebe. Prehodila sta tudi že vse mestno obzidje. Saj to je čudež, ta Dubrovnik! Pa ta obala, te scenerije. To je pravljica! Naročila bosta novih filmskih trakov in slikala in slikala. Ves popotni program bosta prevrgla. Knjigarnarja iz Kalifornije smo srečali še na Štradunu; Dubrovnik je prečudovit. Samo na Havajskih otokih je videl pokrajinsko scenerijo, ki bi se mogla primerjati. Naša trojica je bil vesela piva in njega nizke cene. Dolhar se ni mogel načuditi zidanim zgrad-

bam. Takšni zidovi, tako debeli, tako trdni. In vse rezan kamen. Avtobusi so vozili mimo. Od kod so ti avtobusi? Sami jih že delamo, v Mariboru jih že delamo. Poglejte, tale je tudi iz Maribora. — Poglej, Žek, take avtobuse že delajo! je kazal Lozarju, ki se je černo držal, ker ga je spet mučila astma. Pa koliko je avtomobilov! Zmerom pravijo, da v Jugoslaviji še ni avtomobilov. Pa le pogledjte, koliko jih je! Potem so se menili o cenah in primerjali in brž vedeli, kaj se bolj spleča kupiti v Ameriki, a kaj v Jugoslaviji. Mimo je prišel Belokranjec in se zelo jezil. »Kaj pa ti ni všeč,« so ga spraševali. »Nič mi ni všeč. Takoj pojdem nazaj.« »Kaj pa je?« »Kakšen red pa je to! Tri je ura popoldne, v sredi septembra smo. Tukaj pa vse prodajalne zaprte, da ne moreš nič kupiti. Kdaj pa naj bodo odprte, če ne sredi popoldneva. Pa le glejte, koliko mladih ljudi postopa brez dela. Po cesti hodijo, povsod jih je dosti. Okrog sebe zijajo in nič ne delajo. Sredi popoldneva, delovni dan, pa tako postopajo.« Hoteli so mu nekaj dopovedovati, pa je kar zamahnil z roko in šel naprej. Čez malo časa se je vrnil in bil še bolj jezen. »Majk je šel v menjalnico, pa so mu zamenjali dolar samo za 275.« Ta novica jih je vse zelo razburila. »Kako, za 275? Saj je rečeno, da za 500 dinarjev.« Pravijo v menjalnici, da je taksa za stroške zamenjavanja. Ta novica jih je nekoliko potrla, saj bi bila, če se potrdi, slabo znamenje za celotno vrednost njihove rente. Tolažil sem jih, da je nemara takšno zamenjavo napravil kak posameznik, in sem jim svetoval, naj menjajo samo toliko, kolikor potrebujejo za sproti.

Prava naša vrnitev v domovino pa se je dopolnila dva dni kasneje, na Reki. Dospeli smo vanjo v huđi burji, prvem zares vihnem dnevu na vsej vožnji. Toda naša težka, polno naložena ladja burje skoro čutila ni; vse je bilo na krovu, ko se je pred nami razgrinjala kvarnerska obala okrog Reke. To je že bil drugačen pogled za oči naših izseljencev. Ves urbanizirani pas od Lovrana čez Martinščico in Pečine. Kar dosti je bilo videti Reke in slišal sem vzklike, da je pristaniško mesto večje, nego so si ljudje predstavljali. To je zmerom dobro, če naša predstava zaostaja za resnico. Zdaj so nas ogovarjali celo ljudje, s katerimi po poti ni bilo dovolj priložnosti za daljše pogovore. Eden je bil s Kastva, ki nas je pozdravljaj z višine, drugi je bil iz Vinodola, tretji je bil iz Opatije, vsi so se vračali po dolgih desetletjih odsotnosti, vsi so se razživeli ob ponosu, da je Reka, naša osvobodena Reka, napravila dober vtis, da je obilo ladij v pristanišču in da se tam zadaj za luko tako mogočno kadi iz tovarniških dimnikov. Naša kuhinjska pomočnica, ki je vso vožnjo tako mirno, skoro neslišno pomagala pri pospravljanju in nas spoštljivo pozdravljala, kadar je kdo prišel mimo,

se je utrkala iz svojih delovnih prostorov in pritekla na krov. Stal sem ravno ob vratih, ko je planila ven; daleč predse je iztegnila roko in kazala čez istrske hribe: tam zadaj, tam sem jaz doma, tam je Krapan, tam smo se bojevali. Na iztegnjeni roki je bilo vžgano znamenje iz hitlerjevskega taborišča, tam je prestala dvoje težkih let. A zdaj spremlja vse te rojake v domovino, tudi ona je med tistimi, ki so vključeni v delo na tej naši ladji, ki pelje izseljence v svobodni Kvarner, v svobodno Reko. Ponosna zavest človeka, ki je bil v službi velike stvari, se je brala z njenega razburjenega obraza, z geste njene daleč iztegnjene roke, iz njenega vzkrika, s katerim se je zmagoslavno in zaupljivo ozrla čez nas.

Končno je naša ladja stala ob pomolu in ljudje so se v množici drenjali na obrežju. Reka je matična luka za vse naše prekoceanske ladje, znano je bilo in menda tudi v časopisih objavljeno, da dospe naš transport. Oči z ladje in oči z brega so se iskale, zamigljali so robci in tudi klici so se začeli oglašati. Tam na kraju sem zagledal skupino z rožami, z velikimi šopi cvetja, skoro bi moral reči: z vencí. Aha, to so Makedonci, svojega Hristova čakajo. Pomežiknil sem mu in pokazal na skupino, ki si je prizadevala, da bo kar se dá slovesna. »Povedali so mi, da me pridejo sprejet z delegacijo prav na Reko. Čudovita je naša obala, čudovit je Dubrovnik. Moja žena je vsa navdušena. Lepa je naša domovina.« Ali ni podobno naš rajniki Louis Adamič vzkliknil ob istem Dubrovniku, ko ga je videl prvič na svojem prvem povratku iz Amerike? — Tam čakajo Zagrebčanko, ki se vrača z obiska, zdaj se pozdravljajo čez krov. Tudi knjigarnarja iz Kalifornije čaka brat ali nekaj takega in so se že sporazumeli. Ali še več, mnogo več je takih, ki jih nihče ne pričakuje in ki tudi sami nikogar ne pričakujejo. »Mene nima kdo čakati,« slišim na desni in na levi. »Jaz nisem nikomur poslal telegrama. Jaz sploh nisem nikomur pisal, bratje in sestre so mi pomrli, drugi me pa ne poznajo. A jaz nikogar ne poznam, tudi če so tu, ne morem vedeti, kateri so. Štirideset let je vmes.« Stojim med njimi in iščem z očmi naših najbližjih rojakov, ki so mi pripovedovali, da so poslali radiograme domov. Dolhar stoji na palubi ob ograji in gleda v množico. »No, ali so vaši prišli,« ga vprašam. »Nič ne vem, ne morem jih poznati.« Takrat pa zaslišim iz množice na obali prav razločno vzkrik: Dolhar! Pa še enkrat: Dolhar! Pa še v tretje. Zapičil sem poglede na tistega, ki je zavpil in zagledal sem moža dobrih 45 let in malo mlajšo žensko ob njem; iskala pa sta z očmi docela vstran od kraja, kjer je stal moj sopotnik. Ta se je šele sedaj odzval in zavpil kakor malo v zadregi v odgovor: Tukaj Dolhar! Pogledi so se srečali. Domači brat, ki mu je bilo šest let takrat, ko se je starejši odpravil

z doma, je gledal na mojega soseda in si ga ogledoval ter začel nekaj živo dopovedovati svoji ženi — zdaj je bilo očitno, da je to ona. In so se začeli pogovarjati s klici čez krov. To je moja žena, je klical brat od spodaj in ona je v zadregi pomahala gor na ladjo, kjer se je smehljaj Dolhar.

Ta čas se je prerival skozi množico na ladji agent naše linije in klical: »Lozert, kje je Lozert!« Kakšen Lozert, takega ni med potniki. Pokažite listek! In ga je pokazal: zares Lozert. »Tistale dva ga čakata.« Pokazal je dol med množico. Tam je stal par, ki je že poprej vzbudil mojo pozornost, ker sta me oba dolgo in zelo natančno ogledovala in se posvetovala med seboj ter končno, po zelo dolgem in natančnem ogledu očitno sklenila, da jaz nisem pravi. Lozert, Lozert — to bo Lozar! Kličite: Lozar, sem rekel agentu. In agent je začel vpiti: Lozar, Lozar, tamle vas čakajo. Gledal sem Lozarja, kako se je ves vznemiril in zganil ter pohitel po stopnicah dol k ograji — in začel mahati navzdol. Moški in ženska sta vrgla nanj poglede in ga gledala napeto, pa se spogledala med seboj in se nekaj posvetovala. Naenkrat je zavpil možak od spodaj: Roke pokažite! Lozar ga je slišal, a ga očitno ni razumel. Oni je ponovil v čisti bloški govorici: Roke pokažite! Takrat pa je Lozar naenkrat razumel in dvignil desno roko visoko predse, tako da smo vsi videli, da mu manjkata na desnici dva prsta. Možaku spodaj se je razlezel obraz, obrnil se je k sosedi in slišal sem, kako je bruhalo iz njega: Oče so! Po prstih, ki so manjkali na roki, sta se spoznala oče in sin, po dvainštiridesetih letih.

Gledal sem še naprej po naših ljudeh: Kraševcec ni nikogar pričakoval. Belokranjec sploh ni stal na krovu, ampak sem ga opazil šele nekje zadaj. Francoska Dolenjka je stala tam ob strani, tiha, negibna in odsotna, kakor vedno; ta zares ne more vedeti, kaj je to domovina. Ličani, Istrani, Slavonci so si že čez krov segali v roke. Makedonci so po skrajšanem postopku dobili medse svojega imenitnega gosta in njegovo ameriško ženo. Mrkopaljke ni bilo nikjer in tudi ne njenega Indijanca. Očitno je bilo, da sta imela opravka s svojimi filmi, s katerimi sta upala, da si bosta olajšala ali morebiti celo sploh omogočila potovanje po čim večjem delu Jugoslavije. Vsi naši sopotniki so se za ta zadnji dan oblekli, da sem kar strmel. Vsi v najlepših oblekah, docela novih, zares lepih oblekah, kakor jih lepših nisem gledal po njujorških avenijah. Vsi v svetlih, veselih, povečini pisanih kravatah, z novimi klobuki, novimi čevlji, novimi — zares ne vem, kaj je še bilo novega. Skratka: pravi, popolni, resnični Amerikanci, kakršnih nismo videli vso pot, kar smo se vozili skupaj na naši ladji. Da bo vsakdo vedel, da je zdaj prišel domov Amerikanec, da bodo vedeli vsi, ki jih

pridejo čakati, pa da bo vedelo vse mesto, in da bo vedela vsa vas, kamor se vračajo. Kakor da gre na svatbo, taka je bila vsa naša ladja ta dan, taki so bili naši Amerikanci, prazniški, z novimi pisanimi kratavami, v novih imenitnih oblekah, sami imenitni in slovesni.

Lozarja sem videl zadnjikrat v kolodvorski restavraciji na Reki. Sedeli so tam s sinom in žensko — ali je bila sestra ali žena, ne vem, bolj se je zdelo, da je žena. Nisem se mu pokazal, temveč sem jih gledal od strani. Videl sem, kako ga sin sprašuje in kako se je oče vživel v situacijo, kakor si jo je zamislil za prizor pred cerkvijo na fari. Jaz pa sem se spomnil, kako je v Tangerju kupil uro za šest dolarjev, da jo bo prinesel hčeri in spomnil sem se, kako mu je bilo težko, ko sem mu rekel, da prodajajo ti pristaniški prodajalci v Tangerju zelo slabe ure, ker za take denarje ne morejo biti dobre ure. V primeri z ameriškimi urami so ure v Tangerju poceni. Toda v njegovih tihih vasici ne bodo vedeli, da tisto ni ameriška ura, ampak je kupljena pri špekulantih in goljufih, ki s svojo poceni robo nadlegujejo sleherno ladjo, ki se ustavi v Tangerskem pristanišču.

Kaj delajo sedaj Lozar in Dolhar in Kraševac in Belokranjec, kaj dela knjigarnar iz Kalifornije in vedno optimistični Petrinić in stara Slavonca pa nič manj stari povratniki iz Črne gore, s Korčule in iz Vinodola, iz Kastva in iz Like? Kako jim tečejo njihove rente, kako se jim ureja življenje v starem kraju, življenje z ameriškimi denarji, trdo zasluženimi v dolgih desetletjih garanja in trpljenja? Kako jih je sprejelo vase novo življenje v starem kraju, zanje dvakrat novo, v kraju, ki je za nekatere nemara prav tako dvakrat stari kraj? Kako se vozi ljubi Dolhar po svoji domovini s svojo ameriško karo, kako jo drajva po naših netlakovanih cestah? Kako je bila Kraševcu všeč kmetija pod Snežnikom, ki je naprodaj; ali se vrne v domovino s svojo družino, ali se vrne morebiti šele čez dvajset let, sam, brez otrok in brez žene, kakor naš modri Dolhar.

Naša ladja je za kratkih šestnajst dni združila usode malo več ko štirideset ljudi. Ali, to ni bila navadna ladja popotnikov, ki jih je na tisoče na zemlji, kakor je na tisoče in stotisoče vlakov in avionov, ki prevažajo popotnike po svetu. To je bila ladja, ki prevažala zaključke usod, ladja, ki pomeni življenjsko odločitev, ki pretrga življenje na dvoje: tam Amerika, tu domovina. Tam smo živeli in delali, garali in trpeli celo življenje, tu domovina, od koder smo prišli, kjer smo preživeli samo otroška, samo mladostna leta, kamor pa se vračamo sedaj, stari, betežni, utrujeni, a čeprav ne čisto betežni, pa vsaj na zaključna leta svojega življenja. Ta ladja je zaključno poglavje iz zgodovine našega izseljenstva, je zadnje poglavje naše velike tragedije, je do-

kumentarno poglavje naše socialne in gospodarske povesti, je kratko in malo dokument naše nevesele preteklosti. Za sedanjost, za našo resnično, živo sedanjost je samo še preteklost, je le še dokument preteklosti in zgodovine. Te človeške usode, ki se razodevajo v ljudeh naše ladje Amerikancev, so nemara tudi človeško zanimive, a so še mnogo več. To so priče, prave, resnične, žive priče zgodovine naših zadnjih sto let, naše gospodarsko, socialno, politično nemara najbolj črne dobe. Vsaka od teh usod, ki nam jih je razodela naša ladja, nam kakor v simbolu razodeva usodo tisočev in desetisočev drugih, enakih življenj, ki so se začela nekje pod Triglavom, se prestavila daleč v tujino in zamrla, tiho, neopaženo, nepogrešeno bogvedi kje. Naša ladja je zbrala na svojem krovu nekaj teh usod in jih popeljala nazaj v domovino. Mi pa ob njih ne moremo biti veseli, temveč mislimo na vse tiste tisoče, desetisoče in stotisoče, ki jih naše ladje niso in jih ne bodo popeljale nazaj v domovino, vse tiste, ki so bili ali ki so še raztreseni po svetu in ki »se tujina diči z delom njihovih rok«.

SPOMINČICE

Hčerki za bodoča leta

Kajetan Kovič

Ko bomo spet v aprilu
in svet bo ves svetel,
takrat ti polno krilo
spominčic bom nabral.

Takrat boš dobre volje
in dobrega srca,
spominčica, čez polje
s pomladjo v krilu šla.

Kjerkoli boš obstala,
od tebe lep bo svet
in vsakemu boš dala
lahko svoj plavi cvet.

Ko bomo spet v aprilu
in svet bo ves svetel —
le jaz bom sam, brez male
spominčice ostal.